خەیاڵ و کات و ئەگەر: پرۆژەکەی ریکۆر

کیڤن ڤانهوزەر
لە ئینگلیزییەوە: سەیوان محەمەد

لە کتێبێکدا دەربارەی فەلسەفەی پۆڵ ڕیکۆر، دۆن ئیدە دەنوسێت ‹فەلسەفە بیرکردنەوەیە لەبوون و لە هەموو ئەو هۆکارانەی، کە لە رێیانەوە لە بوون تێدەگەین.› لەنێوان ئەو هۆکارانەی لە رێیانەوە لەبوون تێدەگەین، ریکۆر چیرۆک و مێژوو بە دیارترینیان لەقەڵەمدەدات. لەکارێکی سەرەتاییدا، گێڕانەوە دەکەوێتە پەراوێزەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، بەشی زۆری ئەو کارەی سەرەتای، کار لەسەر ئەو شتە دەکات، کە دەکرێت پێیبڵێین پێکهاتەی تیۆری گێڕانەوەی دواتری ریکۆر: خەیاڵ و کات و ئەگەر.

ئەم چەمکانە سەرەتا لە ئەنترۆپۆلۆژیای فەلسەفیی ریکۆردا پێکدێن و کاتێکیش وردەوردە ئاراستەیەکی گێڕانەوەیی، یان نوسراو وەردەگرن، دێنە ناو تیۆریای راڤەکردنەکەیەوە، بە مانایەکی تر خەیاڵ و کات، ئەگەر پێکهێنەری سەرەکین لە هەردوو تیۆریەی پۆڵ ریکۆردا، ئەنترۆپۆلۆژیای فەلسەفی (بیرکردنەوەی لەبارەی مرۆڤەوە) و هێرمۆنتیکا (بیرکردنەوەی لەبارەی دەقەوە). لێرەدا دەمەوێت پیشانیبدەم لە بیرکردنەوەی ریکۆردا گێڕانەوە چۆن کاردەکات، بۆئەوەی بیرۆکەی رێگا گریمانکراوەکانی بوون- لەناو- کاتدا پتر روونبکاتەوە. پاشان باس لەوە دەکەم، کە تیۆری گێڕانەوەی ریکۆر دەکەوێتە سەر دووڕییانی ئەنترۆپۆلۆژیای فەلسەفی و هێرمۆنتیکای دەقەوە.

تێمای دیاری تێزی دکتۆراکەی ریکۆر، ئازادی و سروشت، کە لەبەر رۆشنایی بایەخی گشتیمان شایەنی لێوردبوونەوەی زیاترە، بریتییە لە ئەگەر. ئازادی و سروشت وەسفی ئەگەرە بنەڕەتییەکانی مرۆڤە. بە کارکردن لە گۆشەنیگایەکی فینۆمینۆلۆژییەوە، کە باس لە ئاگامەندی و ئەو ئامانجانەی مەبەستێتی دەکات، ریکۆر بانگەشەی ئەوە دەکات، کە ئەو ‹بابەت›ەی هاوتای ویستە پرۆژەیە. لە پرۆژەکاندایە، کە کۆششی مرۆڤ بۆ بوون و ئارەزووی بۆ ئەوەی ببێت، بە روونی دەبینرێت.

ریکۆر دەڵێت ‹بە دڵنیاییەوە، گرنگترین تایبەتمەندیی پرۆژە ئاماژەکردنێتی بۆ داهاتوو.› پرۆژە جەختکردنەوەیەکی پراکتیکییە لەدۆخی داهاتووی ئەو کارانەی کەوتوونەتە سەر من.

ریکۆر دەنوسێت:«ئەم ‹ئەگەر›ە توانای بەدیهاتنی پرۆژە دیاریدەکات، تا ئەو شوێنەی لە سنووری دەسەڵاتی مندایە، واتا هاوتای دەسەڵاتی منە بەسەر شتەکان خۆیانەوە.... بەهۆی

تایبەتمەندیی باشی کەمکردنەوەیەکی پاساوهەڵنەگرەوەیە، بڕیاردەدەین ‹جیهان› یەکسان بکەین بە کۆی راستییە تێبینیکراوەکان، من لە جیهانێکدا نیشتەجێم، تێیدا شتێک هەیە پێویستە ‹لەلایەن منەوە ئەنجام بدرێت›، ئەو ‹لەلایەن منەوە ئەنجامبدرێت›ە سەر بەو ستراکتۆرەیە ،کە پێیدەوترێت ‹جیهان›.»

کە مرۆڤ لە ئامانجی چەند پرۆژەیەکی دیاریکراودایە، لای ریکۆر بەو مانایە دێت، کە ئەگەر پێش راستەقینە دێت: ‹بەشێک لە راستەقینە بەدیهاتنێکی خۆویستانەی ئەو ئەگەڕانەیە، کە لەلایەن پرۆژەوە پێشبینیدەکرێت.› بەمجۆرەش ریکۆر دەتوانێت تێگەیشتنی خۆی بۆ رەوشت روونبکاتەوە:

«بۆیە ئاکار بەم جوڵەیەی بە راستەقینەبوون ناودەبەم، بەم گەشتە دووردرێژەی ئازادی بەناو جیهانی کاردا، بەم بە دەقدا تێپەڕینەی توانای -ئەنجامدانی- شتێک لە کردە کاریگەرەکاندا، کە شایەتحاڵی ئاکارن. ئاکار ئەو جووڵەیەیە لە نێوان باوەڕی پەتی و کوێرانە بە بنەڕەتی ‹دەتوانم›، لەگەڵ مێژووی راستەقینە لەو شوێنەی دەگەم بەم ‹دەتوانم›ە.

بە گوێرەی ریکۆر، لە جەختکردنەوەدا بۆ ئەنجامدانی شتێک، بە هەمان شێوە جەخت لەسەر خۆم دەکەمەوە. خۆم لەناو کردەکانمدا دەدۆزمەوە و جێگیردەکەم. بە وتەی ریکۆر: ‹بە هەمانشێوە کە پرۆژەیەک ئەگەرەکان بە رووی جیهاندا دەکاتەوە، ئەگەری نوێش لە خۆمدا دەکاتەوە و خۆم وەکو ئەگەرێکی کردار نواندن، بۆ خۆم دەردەخات. دەسەڵاتی- بوونم خۆی لە دەسەڵاتی- ئەنجامداندا مانیفێست دەکات› بەمجۆرەش ‹ئەگەر› پێکهاتەیەکی جەوهەرییە بۆ تێگەیشتن- لەخود. ئەوەی گرنگە تێبینیبکرێت شوێنی ناوەندییە، کە ریکۆر بە چەمکی ئەگەری ناویدەدات، لەگەڵ خستنەڕووی لە پرۆژەکەیدا بۆ بڕیاردان و تێگەیشتن لە بوونی مرۆڤ.

بوون دەبێت بە سیمانتیک نێوەندگیری بکرێت. ئەوە تێزی ریکۆرە، کە ئێمە تەنیا لە رێگەی راڤەکردنی ئەو هێما و دەقانەوە، کە بەو بوونەوە پەیوەستن لە بوونی مرۆڤ و ئەگەرەکانی مرۆڤ تێدەگەین. چی لایەنێکی بوونی مرۆڤ بە تایبەتی بە گێڕانەوە نێوەندگیری دەکرێت؟ ریکۆر باوەڕیوایە کە گێڕانەوەکان ناوازەن لە پیشاندانی ئەگەرە وجودییەکان و ئەگەری کردەکانی مرۆڤ و رێگەکانی بوون لەناو، یان لە خۆئاڕاستەکردندا بەرەو کات. ریکۆر هاوڕایە لەگەڵ هایدگەردا لە پێدانی پێشینەیی بە ئەگەر، بەڵام بەپێچەوانەی هایدگەرەوە، ریکۆر

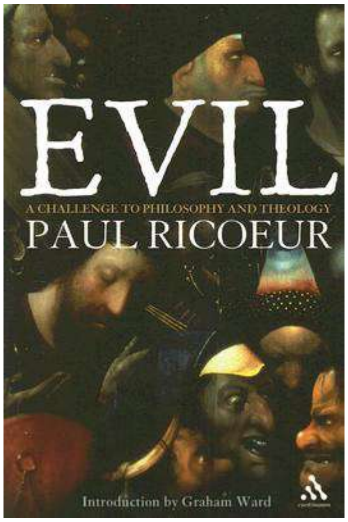

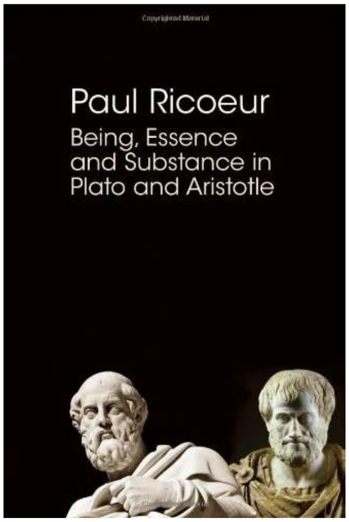

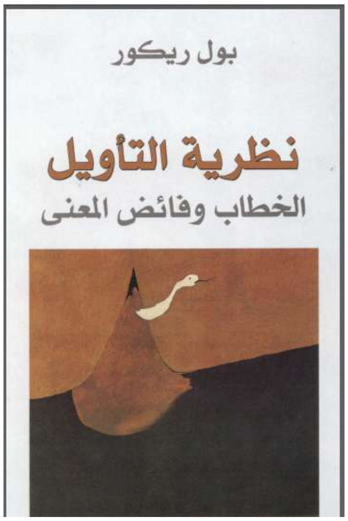

بانگەشەی ئەوە دەکات، کە ئەم ئەگەرانە تەنیا لەڕێی گێڕانەوەوە پێشبینیدەکرێن. تەنیا لە ڕێگەی چیرۆک و مێژووەوە دەگەینە کەتیگۆری ئەو ئەگەرانەی مرۆڤانەن. دۆخی مرۆیی، کە بە کات دیاری و داگیرکراوە، بە گێڕانەوە ڕوونتر دەبێتەوە. کات چییە؟ کاتی مرۆیی چییە؟ پرسیارەکەی ئاگۆستین، هیچ وەڵامێک تیۆریی ورد وەرناگرێت. لەگەڵ ئەوەشدا، گێڕانەوە چارەسەرێکی ‹شاعیرانە› پێشکەشدەکات: ڕوونی. بەمجۆرە تیۆری گێڕانەوە دەکەوێتە سەر دووڕیانی ئەنترۆپۆلۆژیای فەلسەفی، کە لە مانای مرۆڤ دەکۆڵێتەوە، لەگەڵ هێرمۆنتیکا کە لە مانای دەق دەکۆڵێتەوە. ڕیکۆر وەڵامی پرسیارەکەی کانت دەداتەوە: پرسیاری مرۆڤ چییە؟ ئەوەش بە خوێندنەوەی چیرۆک و مێژوو، کە کۆی ئەگەرەکانی مرۆڤ پیشاندەدات.

لەبری پیشاندانی ئەدەبی خەیاڵی وەک بەرهەمی خەیاڵی پەتی، ڕیکۆر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە ئەدەبی خەیاڵی تەنیا ئاماژە بۆ واقیع ناکات، بەڵکو لە ڕاستیدا ‹دروستیشی دەکاتەوە.› ڕیکۆر باس لەوە دەکات کە کاری ئەدەبی خەیاڵی نەک کەمتر، بەڵکو پتر ڕاستەقینەترە لەو شتانەی کە دەینوێنێت، چونکە لە ئەدەبی گێڕانەوەدا جیهانێکی گشتی پیشاندەدرێت کە واقیع ‹چڕ دەکاتەوە› و تایبەتمەندییە جەوهەرییەکانی لە ستراکتۆر، یان لە کارێکی چڕوپڕدا کۆدەکاتەوە. ئەدەبی گێڕانەوە واقیعی مرۆڤانە ‹دروستدەکاتەوە› بە پیشاندانی جیهانێکی گریمانەکراو، کە دەتوانێت جیهانی خوێنەر هەڵبگێڕێتەوە و بیگۆڕێت:

«ئەدەبی خەیاڵی دەسەڵاتی ‹دروستکردنەوە›ی واقیعی هەیە، بە تایبەتی لە چوارچێوەی ئەدەبی گێڕانەوەدا، دەسەڵاتی دروستکردنەوەی پراکسیسی واقیعی بە ڕادەیەک، کە دەق بە مەبەست ئامانجی ئاسۆی واقیعێکی نوێ بێت، کە دەکرێت پێیبڵێین جیهان. ئەوە ئەو جیهانی دەقەیە، کە دەست وەردەداتە جیهانی

هێرمۆنتیکا چیتر وەك پرسی گەڕان بەناو نیازە سایكۆلۆژییە شاراوەكانی دەقدا پێناسە ناكرێت، بەڵكو وەك ڕوونكردنەوەی بوون لەناو-جیهاندا، كە لەلایەن دەقەوە پیشاندەدرێت

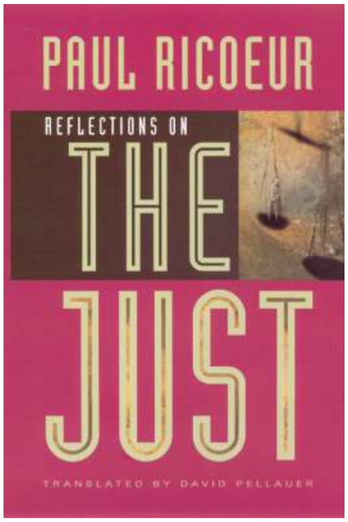

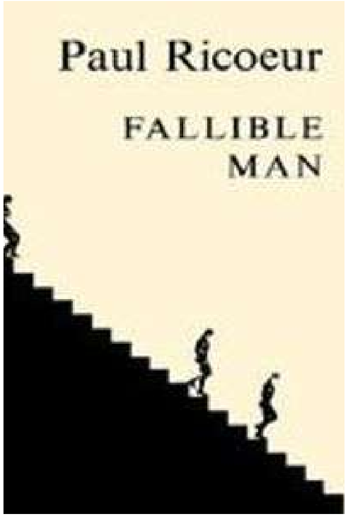

کردەوەوە، بەمەبەستی سەرلەنوێ شێوەپێدانی، یان وەک دەتوانین بڵێین، بەمەبەستی شێوەگۆڕینی.»

ریکۆر پێیوایە ئەرکی هێرمۆنتیکا روونکردنەوەی ‹جیهان›ی بەردەم دەقە. جیهانی دەق سەرچاوەکەی ئەدەبی خەیاڵییە و وەڵامدەرەوەی خەیاڵە، نەک وەک بەرهەمهێنان لە ژێر نۆرمێکی دیاریکراودا، بەڵکو وەک دەسەڵاتی دووبارە وەسفکردنەوە. جیهانی دەق ئەو بەردی بناغەیەیە کە پاڵپشتی ‹تاقی هێرمۆنتیکا›کەی ریکۆر دەکات (واتە ئەو خاڵەیە کە نێوەندگیریی روونکردنەوە و تێگەیشتن دەکات)، لەوەش زیاتر، هەر لە بیرۆکەی جیهانی دەقدایە، کە هێرمۆنتیکا و ئەنترۆپۆلۆژیای ریکۆر پێکدەگەن.

ریکۆر ئەرکی هێرمۆنتیکا لە جیهانی دەقدا دیاریدەکات:

«هێرمۆنتیکا چیتر وەک پرسی گەڕان بەناو نیازە سایکۆلۆژییە شاراوەکانی دەقدا پێناسە ناکرێت، بەڵکو وەک روونکردنەوەی بوون - لەناو- جیهاندا کە لەلایەن دەقەوە پیشاندەدرێت. ئەوەی کە دەبێت لە دەقدا راڤەبکرێت جیهانێکی پێشبینیکراوە، کە دەتوانم نیشتەجێی بم و دەتوانم تێیدا پرۆژەی خودیترین ئەگەرەکانم هەبێت.»

ئەو جیهانەی پرۆژەی ئەو کارەیە رێگەت دەدات، ئەگەرەکانی کردەیەک بدۆزیتەوە و بەوەش ‹ئەزموونە خەیاڵییەکان›ت هەبێت. بە ‹ئەزموونی خەیاڵی› ریکۆر لە شێوازە گرنگەکانی نیشتەجێبوون لە جیهانە

پێشبینی کراوەکەدا تێدەگات.

بەگوێرەی ریکۆر، مەبەستدارێتی ئاشکرای ئەدەبی گێڕانەوەی خەیاڵی ئەم پێشکەشکردنەی جیهانێکی نوێیە، رێگەیەکی نوێی درککردنە بە شتەکان و ئەگەرەکان.

لە کاتێکدا مەبەستدارێتی مێژوو، وردبوونەوەیەتی لە واقیع وەک راستەقینە (ئەو شتانەی کە روویانداوە)، مەبەستدارێتی ئەدەبی خەیاڵی وە سفکرد نێتی بۆ واقیع وەک ئەگەر (ئەو شتانەی کە رەنگە رووبدەن یان رەنگە روویاندابێت).

لەبەرئەوەش جیهانی دەق ئەگەری نوێی بوون - لەناو- جیهاندا پێشنیاردەکات، لە ئەنترۆپۆلۆژیا فەلسەفییەکەی ریکۆردا بووەتە جێی باس.

سروشتی جیهانی دەق چۆنە؟ دەکرێت راستەوخۆ وا دابنێین کە بۆ ریکۆر جیهانی دەق جیهانی ‹راستەقینە› و ئەزموونکراوی واقیعی ‹رۆژانە› نییە. ریکۆر باس لەوە دەکات، کە واقیع فراوانترە لەو مانایەی پۆزەتیڤیستەکان پێی دەبەخشن. ریکۆر بە روونی بەیانیدەکات کە:

‹هەموو ئامانجی من کۆتاییهێنانە بە سنووورداریی ئاماژەکردن بە دەرەنجامە زانستییەکان.› لە راستیدا ریکۆر دەنوسێت:

«تا خەیاڵ پتر بترازێت لەوەی کە لە زمان و دیدگای ئاساییدا پێیدەگوترێت واقیع، پتر لە جەوهەری ئەو واقیعە نزیک دەبێتەوە، کە چیتر جیهانی بابەتە کۆنترۆڵکراوەکان نییە، بەڵکو ئەو جیهانەی،ە کە بە لەدایکبوونمان تێی فڕێدراوین و تێیدا هەوڵدەدەین خۆمان ئاڕاستەبکەین، بە بەپرۆژەکردنی ناوەکیترین ئەگەرەکانمان تێیدا، بۆئەوەی لەوێ نیشتەجێ بین.»

لەم پەرەگرافەدا زیاد لە مەیلێک بە لای هایدگەردا هەیە: تووڕدان، بە پرۆژەکردنی ناوەکیترین ئەگەرەکان، نیشتەجێبوون.

هاوتەریبیی لە نێوان پڕۆژەکەی ریکۆر و ئەوەی هایدگەردا هەیە، هاوتەریبیی نێوان بوون و کات لەلایەکەوە و نێوەندگیریی بوون و کات لای ریکۆر لە رێگەی گێڕانەوەوە لەلایەکی ترەوە. ئەگەر بابەتی لاساییکردنەوەی گێڕانەوە کردەی مرۆڤ بێت، دەتوانین هەر ئێستا تێبگەین چۆن ریکۆر لێکدانەوە کاریگەرەکەی هایدگەری لەبارەی دازاینەوە لە تیۆری گێڕانەوەکەیدا بەرەوپێشدەبات، چونکە کردەی مرۆڤ هیچ نییە، جگە لە ‹بوون لەناو کاتدا›، ئەمەش تەنیا بە مانای لەناو - کاتدا- بوون نا، بەڵکو پتر بە مانای بیرکردنەوە لە رابوردوو و رانەبوردوو و داهاتوو. یەکێک لە گرنگترین رۆڵەکانی ئەدەب بە رای ریکۆر توانایەتی لە پێشنیارکردنی ئەزموونی ‹خەیاڵی›ی کات - کە رەگەزێکی گرنگی لێکدانەوەی کاتیبوونی مرۆڤە. کاری ئەدەبی وامان لێدەکات رێگەی جیاوازی بوون - لەناو - جیهان و خۆگونجاندن لەگەڵ کاتدا تاقی بکەینەوە.

تێگەیشتنی ریکۆر بۆ هایدگەر ئەوەیە، کە ‹بوون - لەناو- جیهاندا› ئاسۆیەکی هەمیشە ئامادەی ئەگەرەکانە، کە تێیدا دازاین خۆی دەدۆزێتەوە. ریکۆر دەڵێت هایدگەر راستی وتووە: ئەوەی سەرەتا لە گوتاردا تێیدەگەین پرۆژەیە - ئەگەرێکی نوێ بۆ بوون - لەناو- جیهاندا. جیهانی دەق، چونکە رێگەیەکی گریمانکراوی بوون - لە - ناو - جیهاندا پیشاندەدات، تێگەیشتنێکی گونجاویش دەخاتەڕوو، کە خوێنەر دەتوانێت بۆ خۆی بگونجێنێت. لە بەشی دوانزەی بوون و کاتدا، بە ناونیشانی ‹تێگەیشتن و راڤەکردن›، هایدگەر راڤەکردن پێناسەدەکات بە ‹کارکردن لەسەر ئەو ئەگەرانەی پرۆژەی تێگەیشتن روویان تێدەکات›. لاساییکردنەوە سێ لایەنیەکەی ریکۆر لێکچوونێکی بەرچاوی لە خۆیدا لەگەڵ ئەم چەمکە هایدگەرییەدا هەڵگرتووە: لاساییکردنەوەی یەکەم هاوتای پێش- تێگەیشتنی هایدگەرە، لاساییکردنەوەی دووەم داهێنانی ئەگەرەکان و لاساییکردنەوەی سێیەم قۆستنەوەی ئەم ئەگەرانە بە شێوەیەکی ‹تێگەیشتووانە›. بەگوێرەی ریکۆر، سێ ‹سات›ەکەی لاساییکردنەوە نێوەندگیریی کات و گێڕانەوەن: ‹بەمجۆرە ئێمە دوای چارەنووسی کاتێکی پێش پێکهاتوو کەوتووین، کە دەبێتە کاتێکی دووبارە پێکهاتوو لە رێگەی نێوەندگیریی کاتێکی پێکهاتووەوە.› بەمجۆرە ریکۆر هەموو پرۆسەی راڤەکردنەکەی هایدگەر لەسەر ئاستی گێڕانەوە دادەهێنێتەوە.

جیهانی دەق رێگەیەکی بوون - لەناو - جیهانە، کە بە شێوەیەکی خەیاڵی ئەگەری جیاواز تاقیدەکاتەوە، کە تووڕدراونەتە دۆخێکی خەیاڵییەوە. ئینجا چیرۆک، دوور لەوەی ناڕاست یان خەیاڵین، لە راستیدا هۆکاری دۆزینەوەیەکی ئۆنتۆلۆژییانەی پەیوەندییەکانمانە لەگەڵ بوونەکان (beings) و لەگەڵ بوون (Being). ریکۆر جەخت لەسەر ئەم رۆڵەی دۆزینەوەی ئۆنتۆلۆژییانە بۆ خەیاڵ دەکاتەوە، تەنانەت لە سەرەتاییترین رێگە فینۆمینۆلۆژییەکەیدا، کاتێک تەکنیکی ‹فرەیی خەیاڵی› بەکارهێنا بۆ ئاشکراکردنی جەوهەری فینۆمین. بە تیۆریا گێڕانەوەییەکەی، ریکۆر بە سادەیی میتۆدەکەی خۆی گەشە پێدا لە کاتێکدا هەمان ئامانجی هەبوو. واتە ئامانجەکەی هێشتا باس لە ئەگەرە مرۆییەکان دەکات، بەڵام هۆکارەکان چیتر بە سادەیی فینۆمینۆلۆژییانە نین، بەڵکو گێڕانەوەن.

سەرچاوە:

On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation, edited by David Wood, Routledge, 1991.

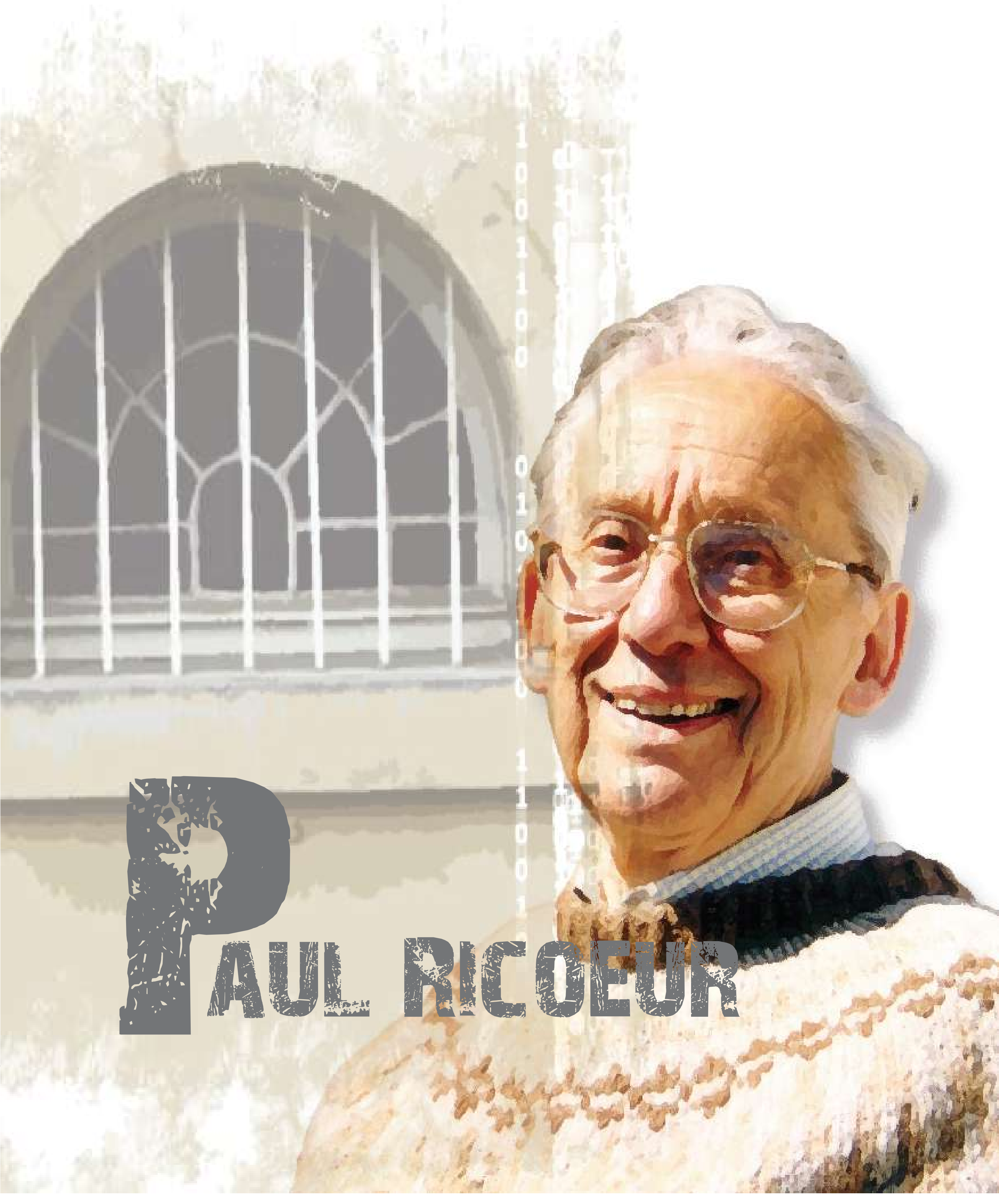
PAUL RICOEUR